

Kultūrinė atmintis Lietuvos radiofonuose 1926–1940 metais kiekybinio požiūriu

Dr. Titas Krutulys

Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, H. Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva
El. p. laukiniskarvelis@gmail.com

*Anotacija*¹. Straipsnyje kiekybinės turinio analizės metodu analizuojamos istorinės tematikos transliacijos Lietuvos radijuje 1926–1940 metais. Tiriamos trys radijo stotys: Valstybės radiofonas, Klaipėdos radiofonas ir Vilniaus radiofonas. Jiems tirti pasitelkiami archyviniai šaltiniai ir publikuotos radijo programos. Šiuo tyrimu siekiama atskleisti būdingiausias skirtinguose radiofonuose sutinkamas istorinių transliacijų temas, dažniausiai minimus istorinius laikotarpius, asmenybes ir transliacijų pobūdį. Kiekybiniai aspektai siejami su istoriografijoje analizuotais periodinės spaudos duomenimis, radiją kontroliavusių tautininkų ideologijos principais. Lietuvos radiofonai pasižymėjo specifiniais kultūrinės atminties sklaidos būdais, kurie nebūdingi kitoms tuometėms medijoms, perteikta kultūrinė atmintis buvo stipriai paveikta tautininkų ideologijos.

Esminiai žodžiai: Lietuvos radijas, kultūrinė atmintis, Valstybės radiofonas, Klaipėdos radiofonas, Vilniaus radiofonas, kiekybinė turinio analizė.

Abstract. The article analyses the broadcasts of historical themes on Lithuanian radio from 1926 to 1940 using a quantitative content analysis method. It examines three radio stations: the State Radio, Klaipėda Radio, and Vilnius Radio stations. Archival sources and published radio programmes are used as the primary materials for studying them. This research aims to reveal the most characteristic themes of historical broadcasts found on the different radios, the most frequently mentioned historical periods, key personalities, and the nature of the broadcasts.

¹ Straipsnis parengtas pagal podoktorantūros stažuotės temą „Istorijos sklaidos masinėmis medijomis pradžia Lietuvoje“.

The quantitative aspects are compared with data from the periodical press discussed in the historiography and the ideological principles of the nationalists who controlled the radio. Lithuanian radio was characterised by specific methods of disseminating cultural memory, which differed from other media of the time. The cultural memory conveyed was strongly influenced by the ideology of the nationalists.

Keywords: *radio of Lithuania, cultural memory, Lithuanian Radio, Klaipėda Radio, Vilnius Radio, quantitative content analysis.*

Įvadas

1926 m. Lietuvoje atsirado radijas lietuvių kalba, kuris nuo pat pradžių šalia pramoginės ir informacinės paskirties veikė ir „su tikslu ugdyti plačiuose visuomenės sluoksniuose valstybiniai-tautinę sąmonę (...) šalinti užsilikusias, svetimas „kultūras“ (...) ugdyti Tėvynės meile realią prasmę“². Stengdamasis išugdyti patriotišką ir kultūringą lietuvi, radijas nuo pat pradžių prisidėjo ir prie istorijos vaizdinių, bendrai kolektyvinės atminties Lietuvoje formavimo. Šio straipsnio tyrimo objektas yra kultūrinės atminties raiška Lietuvos radiofonuose iki pirmosios sovietinės okupacijos. Tiriama, kaip dažnai radijuje sutinkamos tam tikros istorinės temos, kiek dažnai transliuota informacija apie konkrečias istorines epochas, asmenybes, bandoma išsiaiškinti, kas lėmė būtent tokią istorijos prezentaciją radijuje. Tyrime stengiamasi rasti bendrą radijuje perteiktą laiko supratimą, įskaitant nesenu įvykių atmintį, todėl tradicinė istorijos sąvoka šiam tyrimui yra per siaura. Vietoj istorijos renkamosi vartoti platesnę iš atminties studijų ateinančią sąvoką *kultūrinė atmintis*, kuri aprėpia plačiausias radijuje sutinkamas praeities reprezentacijas. Šio tyrimo kontekste ji nurodo į bet kokį prieš 5 metus ar seniau įvykusį įvykį, asmenybę, aprėpia ir abstrakčius valstybių bei regionų aptarimus, kuriuose konkretus praeities laikotarpis gali būti neįvardytas, taip pat įtraukiama istorinė fikcija – operų libretai, literatūros kūriniai, bažnytiniai pamokslai.

Jan Assmann suformavo ir pagrindė *kultūrinės atminties* idėją. Ši kolektyvinės atminties tipą, anot jo, charakterizuoja tai, kad jis paprastai nuleidžiamas iš viršaus, yra institucionalizuotas, formuojamas specifinės visuomenės grupės ar grupių. Nors gali įtraukti ir istorikų formuojamą diskursą, paprastai pasižymi tuo, kad jį dažniausiai kuria ir kitų profesijų atstovai, todėl bendras rezultatas pasirodo kaip fikcijos ir istorijos mišinys³.

² 1933 05 09 Antano Sutkaus laiškas Ministrui Pirmininkui. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 391, ap. 4, b. 1321, l. 619–620.

³ ASSMAN, Jan. Communicative and Cultural Memory. *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. New York: Walter de Gruyter, 2008, p. 109–118.

Straipsnyje analizuojamos Lietuvos valstybės radiofonų daugiausia lietuviškos programos 1926–1940 m. Konkrečiai trys skirtingi radiofonai – Valstybinis arba Kauno radiofonas, veikęs 1926–1940 m. laikotarpiu, Klaipėdos radiofonas (1936–1939 m.) ir Vilniaus radiofonas (1939–1940 m.). Į tyrimą neįtrauktas lenkiškasis Vilniaus radiofonas 1927–1939 m., taip pat neanalizuojamos Klaipėdos radiofono transliacijos, regioną okupavus Vokietijai 1939 m. Nors pretenduojama į Lietuvos radijo klausytojų tendencijų atskleidimą, neįtraukti kitų šalių radijai. Tyrimo chronologinės ribos sietinos su radiofono Lietuvoje įsteigimu ir pirmąja sovietine okupacija (birželio 15 d.), kuri visą žiniasklaidą pavertė išimtinai propagandos įrankiu⁴.

Kartais akla medija vadinamas radijas, pasižymintis emociniu poveikiu ir intymumu⁵, šiandien užima gana svarbią viešojo eterio dalį – anot *Kantar*, šios medijos klausosi 70 proc. visos Lietuvos gyventojų⁶, taigi per radiją perteikiamas požiūris į istoriją ir pasaulį plačiai pasklinda ir gali daryti įtaką Lietuvos visuomenės kultūrinei atminčiai. Ištyrimas radijo turinio ir istorinių vaizdinių tarpukariu, kuomet ši medija buvo mažiau populiarė, bet įtaka vis augo, gali padėti geriau suprasti ne tik tarpukario visuomenės (ar tam tikrų grupių) santykį su praeitimi, bet ir apskritai radijo vietą kitų žiniasklaidos priemonių kontekste. Tarpukaris sudaro specifines sąlygas, nes radijas šiuo laikotarpiu buvo visiškai priklausomas nuo tuometės valdžios ir siūlė tik vieną arba dvi skirtingas stotis, be to, tai buvo itin nauja, inovatyvi medija, į kurią visos Europos politikai dėjo daug vilčių ir stengėsi plačiai išnaudoti propagandai, idėjų sklaidai. Skirtingai nei šiandien, kuomet dominuoja privačios ir gana skirtingoms auditorijoms skirtos radijo stotys, homogeniškas tiriamos epochos radiofonas gali būti tiriamas kaip specifinės, į visą Lietuvą nukreiptos kultūrinės atminties formavimo įrankis.

Nors buvo bandymų analizuoti literatūros, meno, teatralizuotų radijo spektaklių transliacijas⁷, istorija ir praeities refleksijos nei tarpukario, nei sovietiniame ar šių dienų radijuje kol kas nesulaukė didesnio tyrėjų dėmesio. Stasys Štikelis kelis puslapius knygoje apie tarpukario Lietuvos radiją *Eterio šviesa* skyrė istorinėms paskaitoms, tačiau fragmentiškai aprašomi tik keleri metai, o pateikti paskaitų skaičiavimai nėra patikimi, nes autorius nekritiškai perteikia archyvinę statistiką⁸. Todėl šio straipsnio tikslas – atskleisti būdingiausias kultūrinės atminties Lietuvos radiofonuose tendencijas kiekybiniu požiūriu. Uždaviniai:

⁴ BRAŽIŪNAS, Mantas. *Žurnalistikos laukas okupuotoje Lietuvoje (1940–1944)*. Daktaro disertacija, Vilnius: VU, 2017, p. 210–211.

⁵ CRISELL, Andrew. *Understanding radio*. New York: Routledge, 1994, p. 3–16, 42–63.

⁶ Radijo auditorijai tirti Lietuvoje pradėtas naudoti naujas pažangus metodus. *knantar.lt*, 2017-06-26 [žiūrėta 2024 04 16]. Prieiga per internetą: <https://www.kantar.lt/lt/news/radijo-auditorijai-tirti-lietuvoje-pradetas-naudoti-naujas-pazangus-metodus/>

⁷ AVIŽIENĖ, Birutė. Literatūra ir jos kūrėjai Lietuvos radijo programoje. *Colloquia*, 2021, t. 46, p. 111–134.

⁸ ŠTIKELIS, Stasys. *Eterio šviesa: nepriklausomos Lietuvos radijas 1919–1940 m.* Kaunas: Varpas, 2001, p. 252–264.

1) Parodyti, kiek dėmesio Lietuvos radiofonuose buvo skiriama įvairiems istorijos laikotarpiams ir istorinėms temoms bei kokie buvo ryškiausi skirtumai tarp Valstybės, Vilniaus ir Klaipėdos radiofonų.

2) Atskleisti, kokį vaidmenį istorinės tematikos transliacijų visumoje vaidino tik radijui būdingi istorinio pobūdžio operos, baletai ir teatro spektakliai.

3) Įvertinti tarpukario Lietuvos radiofonų istorijos tematikos transliacijų sąsajas su tautininkų ideologija.

Pagrindinis tyrime naudojamas metodas yra kiekybinė turinio analizė. Jo pagalba analizuojama istorinio pobūdžio radijo programa, kurią sudarė transliacijos apie Lietuvos ir užsienio praeities įvykius ar asmenybes. Į tyrimą patenka visuomeninių organizacijų jubiliejų minėjimai ir asmenybių biografijos, nekrologai, prisiminimai. Istorinėmis transliacijomis laikomos ir unikalios radiofonams būdingos ryškiausių XIX–XX a. operų ir baletų transliacijos, kurios sulaukdavo žodinio pristatymo ir dažnai istorinio įvertinimo transliacijos pradžioje, taip pat istorinės tematikos literatūros kūriniai, skaityti radijuje, ir teatro spektakliai. Neįtraukti muzikiniai koncertai ir dainos, nes jie dažniausiai pateikiami grupėmis, be to, jų reikšmės kultūrinės atminties formavimui įvertinimas reikalauja atskiro tyrimo ir metodų. Transliacijos vykdavo beveik kiekvieną dieną, todėl šiame tyrime pasirinkta analizuoti pagal pusiau atsitiktinę imtį suformuluotą atranką: įtraukta po dvi dienas kiekvieną savaitę 1926–1940 m., tad analizuojamos maždaug 104 dienų transliacijos kiekvienais metais kiekviename išskirtame radiofone. Atranka, siekiant reprezentatyvumo, taip pat papildyta svarbių valstybinių švenčių ir istorinių minėjimų datomis, todėl nėra visai atsitiktinė. Radijo programų transliacijos analizuojamos keliais pjūviais, rezultatai pristatomi lentelėse: transliacijos skaidomos pagal temą, šalį, tautas ar regionus, apie kuriuos kalbėta, chronologinius laikotarpius, dažniau pasikartojusius įvykius, transliacijos tipą. Straipsnyje sutinkamas ir istorinis lyginamasis metodas, tyrimo kiekybiniai duomenys lyginami su analogiškais kiekybiniais duomenimis apie kultūrinę atmintį Lietuvos tarpukario periodinėje spaudoje⁹, taip pat lyginamas tematinis atitikimas vyraujančios tautininkų ideologijos pagrindiniams principams.

Didžioji dalis radijo programų turinio šiandien yra beveik nepasiekiamos: garsinių įrašų liko tik fragmentai, transkribuoti tekstai ar nuorašai aptinkami Lietuvos centriname valstybės archyve (LCVA, f. 964, f. 981, f. R-636, f. 391) atspindi tik nedidelę dalį laidų ir sunku įvertinti, kiek jie reprezentatyvūs. Tad norint susidaryti bendresnę ir daugmaž objektyvų istorijos Lietuvos radiofonuose vaizdą būtina atsigręžti į radijo programas, skelbtas Lietuvos periodinėje spaudoje (*Lietuvos aidas*, *Lietuvos žinios*, *Rytas*, *XX amžius*, *Lietuvos keleivis*) ir radijo žurnalus (LCVA). Būtent tai yra pagrindiniai šiame straipsnyje pristatomo tyrimo šaltiniai.

⁹ KRUTULYS, Titas. *Istoriniai pasakojimai Lietuvos periodinėje spaudoje lietuvių kalba 1904–1944 m.* Daktaro disertacija. Vilnius: VU, 2023.

1926–1940 m. Lietuvos radijo turinys nėra detalai analizuotas. Monografijų, skirtų radijo istorijai, kol kas tėra kelios: Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija išleido kelis proginius leidinius 80 ir 90 metų radijo jubiliejui paminėti. Pirmoji yra labiau proginis albumas, stokoiantis vertingesnės informacijos, antroji gerokai platesnės apimties knyga fragmentiškai apžvelgia radijo raidą kasmet, retkarčiais paliečiamos ir turinio inovacijos, bet knygoje stokojama mokslinės prieigos, ji pasitarnauja kaip šaltinių pristatymas¹⁰. Išsamiausią radiofonų pristatymą pateikia Stasys Štikelis *Eterio šviesoje*, nors knygoje gausu svarbių išvalgų, platus programų turinio pristatymas, daug faktų yra autoriaus asmeninės žinios, be to, tai aprašomojo pobūdžio leidinys, be metodologijos ir kritinio žvilgsnio į šaltinius¹¹. Šiam tyrimui išties aktualius tekstus parašė muzikologė Jūratė Petrikaitė, aprašiusi tautosakos ir muzikos raišką tarpukario ir karo meto radijuje¹². Nors autorė kiek idealizuoja tautosakos rinkėjus ir jų raišką radijuje, jos straipsniai suteikia reikalingos informacijos apie Vilniaus radiofoną. Kol kas išsamiausiai ir metodologiškai radijų turinį analizavo literatūrologė ir vertėja Birutė Avižienė, publikavusi straipsnius radijo teatro ir literatūros radijuje temomis¹³. Jos atradimais bus remiamasi kalbant apie literatūros ir teatro istorinio pobūdžio raišką.

Be radijo turinio literatūros šiam tyrimui aktualūs ir tarpukario atminties studijų tyrėjai, pateikiantys bendresnį Lietuvos visuomenės santykio su istorija vaizdinį. Nors tyrimų yra daug, paminėtini keli autoriai: Dangiras Mačiulis išsamiai pristato ryškiausias tautininkų vykdytas propagandos kampanijas, viduramžių vaizdinius ir A. Smetonos kultą, tai atsispindi ir radijuje¹⁴, Aurelijus Gieda pristatė lietuvių santykio su istorija bendresnes gaires, analizavo istorijos supratimo prielaidas ir svarbesnių istorinius pasakojimų įsitvirtinimo Lietuvoje aplinkybes¹⁵. Povilas Lasinskas detalai pristatė būdingiausias tarpukario istorikų tyrimų temas ir jų dažnumą¹⁶. Monografijoje *Išgyventoji istorija Lietuvoje tarpukariu* pristatomi svarbiausi artimiausios ir

¹⁰ ALEKNONIS, Gintaras. *Lietuvos radijas: Viena diena ir 80 metų*. Vilnius: Vaga, 2006; *Lietuvos radijas, 1926–2016*. Parengė Laura Blynaitė, Vilija Kneitienė, Eglė Pacevičienė, Ona Pečiulienė, Irena Stankevičienė, Gintarė Viselgienė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016.

¹¹ ŠTIKELIS, Stasys. *Eterio šviesa*. 2001.

¹² PETRIKAITĖ, Jūratė. Vilniaus radiofono kultūrinės laidos (1941–1944). *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: tautų polilogas 1900–1945*. Vilnius: LLTI, 2012, p. 248–253; PETRIKAITĖ, Jūratė. Zenono Slaviūno ir Jono Balio radijo paskaitos apie tautosaką. *Būdas*, 2019, Nr. 3, p. 38–48.

¹³ AVIŽIENĖ, Birutė. Lietuvos tarpukario radijo teatras. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2022, Nr. 4, p. 21–29; AVIŽIENĖ, Birutė. Literatūra ir jos kūrėjai Lietuvos radijo programoje. *Colloquia*, 2021, t. 46, p. 111–134.

¹⁴ MAČIULIS, Dangiras. Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje. *Inter-studia humanitatis*, 2009, Nr. 9, p. 119–138; MAČIULIS, Dangiras. Kunigaikščių Lietuva: apie istorinius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdinius lietuvių atminties kultūroje XIX a. gale – XX a. pirmoje pusėje. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 18, 2014, p. 23–39.

¹⁵ GIEDA, Aurelijus. Maironio istoriko fenomenas. *Maironio balsai: kūryba, veikla, atmintis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 406–408; GIEDA, Aurelijus. *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.

¹⁶ LASINSKAS, Povilas. *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*. Vilnius: Vaga, 2004.

dažnai aktualiausios istorijos tarpukario žmogui siužetai, naratyvai ir jų raiška periodikoje bei vadovėliuose. Kaip tik *artimiausia istorija* ir dominavo Lietuvos radijuose¹⁷.

Kiek istorijos radiofonuose?

Lietuvos radiofonai visą aptariamą laikotarpį buvo valstybiniai, o radijo klausytojai – nuolatos eksponentiškai auganti visuomenės grupė. 1940 m. radijo pasiekiamumas buvo itin platus, radijo imtuvų skaičius siekė populiariausių laikraščių tiražus ir jau pasiekė visus socialinius sluoksnius, nors neproporcingai didelė išliko miesto gyventojų klausytojų grupė¹⁸. Ši kiek idiliška ir įvairiuose tekstuose sutinkama radijo sklaidos istorija visai ignoruoja radijo programas ir jų trukmę bei kokybę, kurios analizuojamu laikotarpiu taip pat stipriai keitėsi. Nors pirmoji transliacija datuojama 1926 m. birželio 12 d., radijo programos laikraščiuose reguliariai nebuvo publikuojamos iki lapkričio 22 d. Remiantis S. Štikelio pateikiamomis Valstybės radiofono suvestinėmis, 1926 m. radijo transliacijų būta mažiau nei pusantros valandos per parą. 1927 m. radijas transliuotas jau nepilnas 4 val. per parą, o 1928–1937 m. siekė nuo 4 su puse iki beveik 6 val. per parą. Iki 1939 m. pastebimas augimas iki 7 su puse valandos. Iš pradžių radijo transliacijos buvo tik vakarinės (nuo 18 val.), nuo 1928 m. su įvairiais trikdžiais atsiranda ir dieninių (nuo 12 val. su ilga pertrauka), nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio – ir rytinės programos, kurios tampa kasdienybe nuo 1937 m. rudens (radijas nuo 6.40 val.). Šios statistikos išimtimi dera laikyti sekmadienius, šiomis dienomis radijas transliuotas nuo ryto 1927–1939 m.¹⁹, be to, vasaros mėnesiais radiofonai dažnai darydavo pertraukas arba stipriai sumažindavo transliacijų laiką. 1926–1927 m. radiofonas transliuodavo tik 1–4 skirtingas transliacijas (tai būdavo žinios ir koncertas arba paskaita, vėliau paskaitų skaičius išaugo, vis dažniau pasitaikydavo transliacijų iš Valstybės teatro)²⁰. Ilgainiui atsirado ir įvairios tematikos laidų, tačiau dažniausiai kiekvieną dieną buvo galima rasti daug žinių ir muzikos transliacijų bei paskaitų (1938 m. skaitytos vidutiniškai 4,6 paskaitos per dieną)²¹.

Klaipėdos radiofono transliacijos vyko 1936 m. gegužės 28 d. – 1938 m. kovo 22 d. Radijo stoties įsteigimo būtinybė argumentuota nepakankamomis Valstybės radiofono techninėmis galimybėmis, pasiekiamumu, tankesniu radijo stočių tinklu kaimyninėse valstybėse ir geopolitine tikrove (Vilnius užimtas Lenkijos, o mažoji

¹⁷ SAFRONOVAS, Vasilijus; MAČIULIS, Dangiras; KILINSKAS, Kęstutis. *Išgyventoji istorija Lietuvoje tarpukariu: vaidmenys, patirtys, vadovėliniai pasakojimai ir atminimo politika*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2022.

¹⁸ RIMANTAS, Juozas. *Radijo problema Lietuvoje: organizacija ir uždaviniai*. Kaunas: Spaudos fondas, 1940, p. 20.

¹⁹ ŠTIKELIS, Stasys. *Eterio šviesa*. 2001, p. 231–234.

²⁰ 1927-04-25–1927-04-30 Kauno radijo stoties programa. *LCVA*, f. 964, ap. 2, b. 1134, l. 3; Radio. *Lietuva*, 1926 lapkričio 22, p. 7; 1927 gruodžio 7, p. 7.

²¹ 1938 m. I pusmetis Kauno Radijo žurnalas. *LCVA*, f. 964, ap. 2, b. 626.

Lietuva – Vokietijos, todėl būtina tai priminti ir skleisti tautiškumą), tikėta, jog radiofonas „koncentruos visas gyvybines Klaipėdos lietuvių jėgas“. Tad programa turėtų būti iš esmės kitokia nei Kauno, joje turėtų „plaukti energija, pasiryžimas, ekspresija, žadiniams prie tikro gyvenimo, vertimas užmiršti sunkią dabartinio gyvenimo žmonių dalį“²². Nepaisant tokių ambicijų, programos požiūriu, Klaipėdos radiofonas reikšmingo proveržio nepadarė. Jis visą laikotarpį pasižymėjo reikšmingai trumpesnėmis transliacijomis ir tik apie 36 proc. visų jų buvo originalios, skirtos Klaipėdos krašto auditorijai, likusi programos dalis buvo pertransliuojama iš Valstybės radiofono. Unikalumu išsiskyrė transliacijų kalba, nors dominavo lietuviška programa, čia buvo galima išgirsti evangelikų liuteronų pamaldas lietuvių ir vokiečių kalbomis, nemažai paskaitų skaityta vokiečių kalba²³. Vilniaus situacija buvo šiek tiek kitokia: Vilniaus radiofonas veikė tik 7 mėnesius (nuo 1939 m. lapkričio 26 d. iki 1940 m. birželio 15 d.), tačiau dar prieš jį įsteigiant transliuotas lietuvių įžengimas į istorinę sostinę ir dar spalį pradėta transliuoti specialias laidas iš Vilniaus radiofono studijos. Jei Klaipėdos radijas turėjo kovoti su germanizacija Klaipėdos krašte, Vilniaus radijas buvo bendro lietuvių ištvirtinimo lenkiškame mieste dalis, todėl šio radijo programa buvo labiau propagandinio ir edukacinio pobūdžio: net 110 val. (iš 187) sudarė žodinės laidos, daugiausia paskaitos, žinios ir lietuvių kalbos pamokos, informacija buvo skleidžiama ne tik lietuvių, bet ir lenkų, baltarusių, žydų kalbomis²⁴. Nors, kaip Klaipėdos atveju, didžioji dalis radijo programos buvo pertransliuojama iš Kauno, galima pastebėti šiek tiek didesnę Vilniaus radiofono unikalumą programos požiūriu²⁵.

Bendra statistika byloja apie nuolatinę radiofonų transliacijų gausėjimą, kuomet kiekybinis pikas pasiektas tarpukario pabaigoje, šis tyrimas neleidžia teigti, kad istorinės tematikos transliacijų panašiai nuolatos daugėjo. Štai pirmoje lentelėje pateikiamas kiekybinis radijo transliacijų pasiskirstymas kiekvienais metais rodo, kad nors pastebimas šio tipo transliacijų augimas pirmaisiais radiofono veiklos metais, Valstybės radijone kiekybiniu požiūriu taip ir nepranokti 1930-ieji, o transliacijų piko metu, 4-ojo deš. pabaigoje, stebimas netgi istorinės tematikos transliacijų mažėjimas. Šią statistiką dera sieti su stipriai radiofoną paveikusia Vytauto Didžiojo mirties jubiliejaus minėjimo kampanija, kaip jau pastebėta literatūroje, šiais metais ne tik skaityta daug paskaitų apie šį kunigaikštį, bet ir per radiją transliuotos garsiojo paveikslo, apkeiliavusio visą Lietuvą, sutiktuvės, mišios už kunigaikštį ir specialus Vytauto vakaras²⁶. Istorinių transliacijų skaičiaus sumažėjimą atliepia kitų tyrėjų pastebimas bendras

²² PAKURŠIS, E. Klaipėdos radiofono belaukiant. *Pašto pasaulis*, 1935, Nr. 11, p. 199–200.

²³ 1936 m. korespondencija tarp Valstybės radiofono direktoriaus ir Klaipėdos programos vedėjo. *LCVA*, f. 964, ap. 2, b. 418–428.

²⁴ ŠTIKELIS, Stasys. *Eterio šviesa*. 2001, p. 358–363.

²⁵ KRIVINSKIENĖ, Virginija. Lietuvos radijo istorijos bruožai. *Žurnalisto žinynas. Antroji knyga*. Vilnius, Vilius, 1996, p. 200.

²⁶ *Lietuvos radijas, 1926–2016*. 2016, p. 53.

paskaitų su istorija susijusiomis temomis retėjimas²⁷, be to, besikeičianti paties radiofono tinklelio sandara – vis daugiau dėmesio skiriama muzikai ir radijo laidoms²⁸.

1 lentelė

Istorinių transliacijų pasiskirstymas radiofonuose 1926–1940 m.

	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Valstybės radiofonas	8	73	70	94	197	144	145	131
	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	
Valstybės radiofonas	185	156	142	140	135	102	61	
Klaipėdos radiofonas			44	75	69	17		
Vilniaus radiofonas						3	72	
Iš viso			186	215	204	122	133	

Kaip matyti antroje lentelėje, aptariamu laikotarpiu buvo priskaičiuota daugiau nei 2 tūkst. skirtingų istorinės tematikos radijo transliacijų Valstybės radiofone, paimtų iš maždaug 1,8 tūkst. skirtingų dienų. Tai reiškia, kad istorinės tematikos transliacijų buvo galima sutikti šiek tiek daugiau nei vieną per dieną. Absoliuti dauguma į tyrimą įtrauktų transliacijų yra paskaitos, kurios paprastai truko nuo 10 iki 30 min. Žvelgiant į paties radiofono teiktą radijo programų statistiką, galima susidaryti kiek iškreiptą istorinių paskaitų vaizdą, pavyzdžiui, teigiama, kad, 1937–1938 m. istorinės ir archeologijos paskaitos tesudarė 3,4 proc. visų transliuotų paskaitų²⁹. Toks vaizdas yra netikslus, nes nuo istorijos atskiriamos gamtos, geografijos, literatūros, meno, kalbos, religijos, pedagogikos, politikos, teisės, technikos ir socialinius klausimus liečiančios paskaitos, charakterizuojamos kaip neistorinės, nors bent dalis jų, kaip rodytų šis tyrimas, buvo istorinio pobūdžio ir tikrai prisidėjo prie kultūrinės atminties radijuje kūrimo. Nors istorinės tematikos transliacijos tikrai negalėjo konkuruoti nei su kasdien kelis kartus kartojamomis žiniomis, nei su muzikos ar kitomis transliacijomis (beveik nėra galimybių įvertinti, kiek istorinės temos figūravo ir specialiose radijo laidose, kurių turinys programose neskelbiamas), bet tikrai galima pripažinti, kad šio tipo transliacijos buvo integrali, nuolatos radijuje sutinkama ir tikrai neatsitiktinė programų dalis.

Ne visi išskirti radiofonai pasižymi čia pateiktomis tendencijomis – Klaipėdos radiofone istorinės tematikos transliacijų, atsižvelgiant į radijo veikimo laiką, būta išskirtinai mažai. Tai galbūt galima paaiškinti istoriografijoje pastebėtu kitokiu nei Valstybės radiofono pobūdžiu – „radijo laidų būta daugiau politinių, religinių nei

²⁷ ŠTIKELIS, Stasys. *Eterio šviesa*. 2001, p. 258–264.

²⁸ 1940 06–07 Valstybės radiofono programa. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 766.

²⁹ 1933–1939 m. Radiofono programos statistiniai daviniai. LCVA, f. 964, ap. 1, b. 153, l. 25–40.

kultūrinių³⁰. Nors du trečdaliai Klaipėdos radijo programos buvo perimta iš Kauno, labai dažnai kaip tik istorinės tematikos paskaitos nebuvo retransliuojamos.

2 lentelė

Istorinio pobūdžio transliacijos

Radiofonas ir jo transliacijų laikotarpis	Skirtingų dienų imtis	Istorinių transliacijų skaičius	Lietuvos istorija	Užsienio šalių istorija
Valstybės radiofonas (1926–1940)	1412	1783	1041	817
Klaipėdos radiofonas (1936–1939)	322	205	130	84
Vilniaus radiofonas (1939–1940)	57	75	65	14
Iš viso	1791	2063	1236	915

Pateikiama lentelė atskleidžia ir tai, kad visuose radiofonuose dažniau buvo galima sutikti Lietuvos istorijai skirtų transliacijų, tačiau jų santykis su skirtomis užsienio šalims išskyrėsi: Valstybės radiofone transliacijų skaičius siekė 56 ir 44 proc., taigi buvo daugmaž apylygis, šiek tiek daugiau Lietuvos praeičiai skirta Klaipėdos radiofone (61 ir 39 proc.), tuo tarpu Vilniaus radiofonui užsienio istorija, atrodo, visiškai nerūpėjo ir buvo beveik nuolat susitelkta tik į Lietuvą (82 ir 18 proc.). Šiuos skirtumus galima susieti su pačių radiofonų pobūdžiu – Valstybės radiofonas kaip centrinis žiniasklaidos kanalas derino įvairių socialinių grupių, profesijų ir net užsienio klausytojų interesus, stengtasi supažindinti visuomenę su įvairiomis pasaulio šalimis, kartu vykdavo paskaitos esperanto kalba ir ypatingos tarptautinės transliacijos³¹. Klaipėdos radiofonas kaip regioninė radijo stotis tokių ambicijų neturėjo, bet jame aptinkamą ryškų dėmesį užsienio šalims sąlygojo nuo Vokietijos istorijos sunkiai atskiriama Klaipėdos krašto ir mažosios Lietuvos istorija, be to, retransliacijos iš Kauno. Galiausiai Vilniaus radijo stotis įvairiomis kalbomis skleidė lietuvišką propagandą apie Vilniaus krašto istorinį lietuviškumą ir Lietuvos valstybės bei tautos praeitį, nes to reikalavo unikalios geopolitinės aplinkybės ir siekiai kuo greičiau paversti kraštą lietuvišku³².

³⁰ KANČAS, Raimondas. Klaipėdos radiofonas Lietuvos radijo istorijos kontekste. *Res humanitariae*, 2007, t. 1, p. 65.

³¹ KRIVINSKIENĖ, Virginija. Lietuvos radijo istorijos bruožai. *Žurnalisto Žinynas. Antroji knyga*. Vilnius, Vilius, 1996, p. 197–199.

³² ŠTIKELIS, Stasys. *Eterio šviesa*. 2001, p. 361–363.

Tematinė įvairovė ir istorinės epochos

Istoriografijoje teigiama, kad tarpukario Lietuvos istorikai pasižymėjo gana skirtingomis politinėmis pažiūromis, kurios bent iš dalies sąlygojo gana skirtingas tyrimų kryptis – antai kaizesnių pažiūrų Augustinas Janulaitis ir Vincas Trumpa plėtojo labiau su materialistine pasaulėžiūra suderinamą XVIII–XIX a. socialinę ir politinę istoriją, o tarpukariu labiau dominavę dešinieji dažniau prioritetą teikė politiniams ir kultūriniais LDK laikų istorijos tyrimams³³. Tačiau detaliau istorikų tyrimų temas analizavęs Povilas Lasinskas pastebėjo, kad, nepaisant šios perskyros, „politinė Lietuvos istorija buvo pagrindinis nepriklausomos Lietuvos istorikų dėmesio objektas“³⁴. Tuo tarpu teisinė, socioekonominė ir kultūros istorija domino tik paskirus tyrėjus. Teisės istorijos srityje dirbo daugiausia tik A. Janulaitis ir Ivan Lappo, socialinę ir ekonominę istoriją nagrinėjo tik Zenonas Ivinskis, o kultūros istorijos srityje – Levas Karsavinas, Vincas Misiūnas ir Antanas Alekna³⁵. Panašias išvadas, kad tarpukario istorikai dažniausiai domėjosi vos keliomis temomis, daro ir istorinės tematikos periodinę spaudą tyrusi Aldona Gaigalaitė: „Žurnalų tematikoje vyravo dvi problemos – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinė istorija ir lietuvių tautinis atgimimas.“³⁶ Tačiau nei plačiau auditorijai skirtoje periodinėje spaudoje, nei tuo labiau Lietuvos radiofonuose istorinį turinį ir apskritai kultūrinę atmintį kūrė dažniausiai ne profesionalūs istorikai, bet ir rašytojai, žurnalistai, politikai, visuomenininkai bei kitų sričių mokslininkai, todėl neturėtų stebinti lentelėse aptinkamų temų įvairovė.

Kaip matyti trečioje lentelėje, Lietuvos radijuje istorinės tematikos transliacijų kiekybiškai dažniausiai pasitaikydavo socioekonominės ir politinės temos, jos aiškiai dominavo Valstybės ir Klaipėdos radiofonuose, tik Vilniaus radifone politika užėmė mažiau eterio. Tai anaip tol nereiškia, kad tarpukario istorikai diktavo Valstybiniam radiofonui savo tvarką: politinės ir socioekonominės tematikos transliacijos dažniausiai kurtos su istorija nieko bendro neturinčių asmenų ir chronologiškai buvo skirtos XX a. visai neseniai įvykusiems istoriniams įvykiams, kurie Lietuvos istorikų nedomino, be to, matyti, kad šios tematikos transliacijos sudarė tik šiek tiek daugiau nei pusę visų transliacijų, o ne beveik visas, kaip sufleruotų istorikų tyrimų temos. Kultūros, meno, literatūros, spaudos ir muzikos tematinė grupių populiarumas byloja, kad tarpukario istorikų itin menkai tyrinėta kultūros istorija radiofonuose buvo sutinkama net dažniau nei politinės istorijos ekskursai, ir šis kultūros pavertimas prioritetu dar ryškesnis regioninėse Klaipėdos ir Vilniaus radijo stotyse.

³³ SELENIS, Valdas. *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1940 metais*. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU, 2008, p. 81–88.

³⁴ LASINSKAS, Povilas. *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*. 2004, p. 172.

³⁵ Ten pat, p. 199–250.

³⁶ GAIGALAITĖ, Aldona. Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940). *Istorija*, 2009, t. 75, Nr. 3, p. 47.

3 lentelė

Tematinis transliacijų pasiskirstymas:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9a)	b)	c)	10	11	12	13	14	15
Valstybės radiofonas	452	179	174	225	168	547	45	84	60	13	300	49	21	69	80	62	297
KR	25 %	10 %	10 %	13 %	9 %	31 %	3 %	5 %	3 %	1 %	17 %	3 %	1 %	4 %	4 %	3 %	17 %
Klaipėdos radiofonas	56	24	18	23	19	92	8	21	3	4	22	1	7	6	8		44
KLR	27 %	12 %	9 %	11 %	9 %	45 %	4 %	10 %	1 %	2 %	11 %	0 %	3 %	3 %	4 %	0 %	21 %
Vilniaus radiofonas	13	10	14	9	13	25	3	5			8		2	3	13		28
VR	17 %	13 %	19 %	12 %	17 %	33 %	4 %	7 %	0 %	0 %	11 %	0 %	3 %	4 %	17 %	0 %	37 %
Iš viso	521	213	206	257	200	664	56	110	63	17	330	50	30	78	101	62	369
Iš viso %	25 %	10 %	10 %	12 %	10 %	32 %	3 %	5 %	3 %	1 %	16 %	2 %	1 %	4 %	5 %	3 %	18 %

Pastaba. 1 – Politinė istorija; 2 – Tautų tarpusavio santykiai, tautinių bendruomenių istorija; 3 – Kultūros istorija (be muzikos ir literatūros istorijos); 4 – Muzikos istorija; 5 – Literatūros ir spaudos istorija; 6 – Ekonomikos ir socialinė istorija; 7 – Švietimo istorija; 8 – Religijų istorija; 9 – Asmenybės; a) – iki XV a.; b) – XVI–XVIII a.; c) – XIX–XX a.; 10 – Archeologija; 11 – Kalbos istorija; 12 – Technologijų ir mokslo istorija; 13 – Tautosakos istorija ir etnografija; 14 – Gamtos istorija; 15 – Geografinė arba regionų istorija.

Temų pasiskirstymu požiūriu matyti skirtumų tarp radiofonų. Štai Valstybės radiofono atveju šalia dažniausiai sutinkamos socialinės, ekonomikos ir politinės istorijos galima pastebėti, kad kartu reikšmingą transliacijų dalį čia sudarė XIX–XX a. asmenybių biografijos, geografinė ir regioninė istorija, taip pat tautinių santykių ir tautinių bendruomenių praeities aptarimai. Lyginant su kitais radiofonais, matyti, kad čia bendras išskirtų temų pasiskirstymas yra tolygesnis ir pats programos tinkelis įvairesnis: tik čia aktyviai reiškęsi gamtos mokslų atstovai, skaitę gamtos reiškinių istorijos paskaitas, mokslo populiarintojai, perteikę paties mokslo ir technologijų raidos specifikas, tautosakos rinkėjai, pristatę įvairias Lietuvos folkloro sritis, taip pat archeologai, nuolatos supažindinę su svarbesniais kasinėjimais ir atradimais. Beveik visos šių tematikų paskaitos kitose radijo stotyse buvo tik pertransliuotos iš Kauno. Klaipėdos radiofonas, atrodo, dažniau susitelkdavo tik į politikos, socialinę ir ekonomikos istoriją, išsiskyrė šiek tiek didesniu dėmesiu tautų tarpusavio santykiams ir regioninei istorijai. Išimtinai su šiuo radiofonu galima sieti šiek tiek santykinai dažnesnę XVI–XVIII a. asmenybių pristatymą ir ypač religijos istoriją, kuri čia išskirta dėl evangelikų liuteronų konfesijos, formavusios savitą regiono tapatybę. Vilniaus

radiofonas pasirodo kaip mažiausiai dėmesio skiriantis politikai ir gerokai daugiau nei kituose čia buvo galima sužinoti apie kultūros, literatūros, regionų istorijas bei tautosaką ir etnografiją. Sunku pasakyti, ar toks Vilniaus radiofono depolitizuotas ir į regionus, kultūrą bei folklorą labiau orientuotas turinys sąlygotas sąmoningų jo vadovybės siekių, ar tai greičiau itin trumpo veikimo ir ypatingų geopolitinių aplinkybių pasekmė.

Palyginus čia aprašytas tendencijas su analogiškais duomenimis, skirtais aptariamo laikotarpio Lietuvos periodinei spaudai³⁷, galima atkreipti dėmesį į keturias radiofonų tematines inovacijas. Visų pirma tik radijuje buvo skiriama tiek dėmesio muzikai ir apskritai muzikos istorijai, tai neturėtų stebinti, turint galvoje kiekvieną savaitę sutinkamas operų ir baletų transliacijas ir tai, kokią viso turinio dalį sudarė muzikinės programos. Antra, bent dalis radiofonų išsiskyrė nuolatine tautosakos rubrika³⁸, tai paaiškintina radijo teikiamomis galimybėmis transliuoti tautosakos archyvo medžiagą, taip iliustruojant paskaitas dainomis ar kito pobūdžio autentiškais įrašais. Trečia, radiofonai išsiskyrė dėmesiu regioninei ir geografijos pagrindu pristatomai istorijai. Matas Šalčius, Vincas Uždavynys ir Antanas Poška gana reguliariai per radiją skelbdavo įspūdžius iš įvairiausių kelionių, nevengdami aptarti ir vietovės praeities³⁹, kartu Vilniaus ir Klaipėdos radiofonai dažnai nevengė tam tikros regionų tautiškumo propagandos, kurioje istorija irgi buvo integrali pasakojimo dalis⁴⁰. Beveik visuose visuomenei skirtuose periodiniuose leidiniuose biografijos buvo dažniausia tema, per asmenybių aprašymus buvo iš dalies konstruojama ir leidinio tapatybė – vieni prioritetą teikdavo dvasininkams, kiti politikams, tretie menininkams. Tuo tarpu nors visuose radiofonuose asmenybių biografijų buvo, bet jų dalis keliais kartais mažesnė nei spaudoje. Ši tendencija nėra visai aiški: galbūt nemanyta, kad svarbu kartoti eilines biografijas, kurias galima buvo sutikti periodikoje, galbūt radiofonui šis biografijų formatas nebuvo tinkamas, o galbūt jų būta žinių transliacijos metu.

Prasminga įvertinti ir siauresnių radiofonuose dažniau sutinkamų ar 1926–1940 m. Lietuvos visuomenei svarbių temų pasiskirstymą. Jų kiekybiškai būta mažiau nei ankstesnėje lentelėje įvardytų atvejų, bet jos leidžia pagrįsčiau samprotauti apie radiofonus kaip konkretaus istorinio pasakojimo propagandos įrankius ir susieti įvykių ar asmenybių prisiminimo dažnumą su istoriografijoje išvelgtomis tendencijomis.

³⁷ KRUTULYS, Titas. *Istoriniai pasakojimai Lietuvos periodinėje spaudoje lietuvių kalba 1904–1944 m.* 2023, p. 532–534.

³⁸ PETRIKAITĖ, Jūratė. *Vilniaus radiofono kultūrinės laidos (1941–1944)*. 2012, p. 248–253.

³⁹ Pvz., RUDSEVIČIUS, Bronis M. *Patagonija. Paskaitos tekstas trejose dalyse*. Žr.: LCVA, f. 964, ap. 2, b. 188.

⁴⁰ „Radiju uostamiesčio politinės ir visuomeninės organizacijos naudojami lietuviškumui krašte skleisti ir įtvirtinti. O kitų Lietuvos vietovių gyventojai daugiau sužinojo apie pamario kraštą, žmonių gyvenimą ir kultūrą“. Žr.: ŠTIKELIS, Stasys. *Eterio šviesa*. 2001, p. 51.

4 lentelė

Ryškių įvykių ir asmenybių transliacijos radiofonuose

	Vilniaus istorija	Kauno istorija	Klaipėdos istorija	Lietuvos regionų istorija	Vasario 16 d.	Mikalojus Konstantinas Čiurlionis	Vytautas Didysis	Kiti kunigaikščiai	Antanas Smetona	Vincas Kudirka	Maironis	Juozas Tumas-Vaižgantas	Gruodžio 17 d. perversmas	Pirmasis pasaulinis karas
Valstybės radiofonas	88	19	40	97	56	12	45	15	31	11	7	16	4	28
Klaipėdos radiofonas	2		24	16	2				2				1	1
Vilniaus radiofonas	29	1		3	3	1								
Iš viso	119	20	64	116	61	13	45	15	33	11	7	16	5	29

Kaip matyti lentelėje, ryškių įvykių ir asmenybių požiūriu trys radiofonai buvo unikalūs. Galima pastebėti visur sutinkamas transliacijas apie Vilniaus praeitį, Lietuvos regionų istoriją ir Vasario 16-ąją, bet Klaipėdos ir Vilniaus atveju matyti domėjimasis tik šių Lietuvos regionų praeitimi (Vilniaus ar Klaipėdos bei Klaipėdos krašto), visas kitas išskirtas temas paliekant antrame plane. Klaipėdos radiofone, tiesa, matyti, kad reagavo į Lietuvos valstybines šventes ir svarbesnius minėjimus, pavyzdžiui, čia sutinkame ir prezidento Antano Smetonos biografijai skirtų paskaitų, per radiją minėta Vasario 16-oji ir karinis perversmas Lietuvoje (gruodžio 17 d.), taip pat būta paskaitų apie Pirmąjį pasaulinį karą, nepamirštas ir Lenkijos okupuotas Vilniaus kraštas. Tuo tarpu Vilniaus radiofonas buvo labiausiai centruotas, jame daug rečiau surandama regioninė istorija ne apie Vilnių, asmenybių požiūriu rašyta apie ryškius vilniečius (pvz., M. K. Čiurlionis), vienintelis išsamiau paminėtas istorinis įvykis – Vilniuje paskelbta Lietuvos nepriklausomybė.

Priešingai, valstybės radiofone sutinkame visas išskirtas temas: itin ryškiai atsispindi Vilniaus vadavimo kampanija, jai skirtos ir dažnai pavadinimą keitusios kas savaitinės (vėliau ir dažnesnės) laidos *Vilniaus valandoje*, *Pavergtas Vilnius* ir *Mūsų Vilnius*. Nors jų centre – tuometinių Vilniaus lietuvių kančios ir lenkų nesiskaitymas su lietuviais, pasitaikydavo ir Vilniaus istorijos pasažų, liečiančių viduramžių miesto svarbą, kultūrinę reikšmę Lietuvos atgimimui. Kaip ir ne istorinių temų atveju, daugiausia Vilniaus istoriją plėtojo Vincas Uždavinys, Andrius Randomanskis ir Julius Būtėnas⁴¹. Šalia Vilniaus svarbu pastebėti ir kitus Lietuvos regionus – išskirtinio dėmesio sulaukė Klaipėdos krašto istoriniai pasažai, gerokai rečiau sutinkama Kauno

⁴¹ Ten pat, p. 252–256.

istorija, o apskritai tarp išskirtų specifinių temų dominuoja įvairių kitų Vilniaus regionų praeitį liečiančios paskaitos ir pranešimai. Toks interesas regioninei Lietuvos istorijai gali būti aiškinamas įvairiai: ji nesunku susieti su sparčiai augančiu radijo klausytojų iš kaimo segmentu ir tam tikra radijo misija šviesti ypač sėslią visuomenę⁴². Rūpestis regionais sietinas ir su nuolatiniu nerimu dėl nepakankamai lietuviškų (pasienio teritorijos), kitoms valstybėms priklausančių (Vilniaus kraštas), laikinai centrinių (Kaunas) ar stipriau autonomija pasižyminčių (Klaipėda) teritorijų⁴³. Itin pastebima Vytauto Didžiojo mirties jubiliejaus kampanija, kaip tik 1929–1931 m. laikotarpiu galima aptikti kone visas suskaičiuotas Vytautui pagerbti skirtas paskaitas ir pranešimus. Kitų kunigaikščių atminimas gerokai kuklesnis, bet pasiskirstęs platesniame laiko diapazone, o pati kunigaikščių paletė gana siaura, pavyko aptikti kelias Mindaugo, Kęstučio ir vienietines Algirdo, Jogailos, Kazimiero Jogailaičio gyvenimui ir politikai skirtas transliacijas. Tai, atrodo, prieštarauja įprastam teiginiui, jog ypač 4-ajame dešimtmetyje Lietuvos didikų kunigaikščių asmenybės „buvo organiška lietuvių atminties kultūros savastis“⁴⁴, tačiau kunigaikščių reikšmė atsiskleidžia išlikusių paskaitų juodraščiuose. Štai studento Petro Žvėgzdos paskaita vasario 16 dienai visa persmelkta kunigaikščių heroizavimo ir net užbaigiama raginimu eiti „į Gedimino pilį, į Rytų šalį“⁴⁵. Tai liudytų, kad kiekybinė apžvalga parodo, kiek išimtinai kunigaikščiams buvo skirta paskaitų, bet tikrai ne kiek patys kunigaikščiai buvo minimi kitų temų kontekstuose.

Dažniausiai pasikartoję XIX–XX a. asmenybės ir įvykiai Valstybės radiofone rodo, kad čia kultūrinė atmintis bent iš dalies atliepė tautininkų ideologijos principus. Vincas Kudirka dar nuo *Vilties* laikų tautininkų matytas kaip tautinio judėjimo ideologijos pirmtakas: „Kudirka stipriausias ryšys tarp žmonių tatau buvo tautybė.“⁴⁶ Maironis ir Juozas Tumas-Vaižgantas patys tapo tautininkų ideologijos gynėjais ir propaguotojais⁴⁷, o po mirties spaudoje ir radiofone paversti literatūros ir teisingos moralinės laikysenos herojais. Išskirtinis dėmesys pačią ideologiją kūrusiam A. Smetonai byloja apie radijuje propaguotą prezidento kultą. Tendencinga ir tai, kad būtent Vytautas Didysis, V. Kudirka, M. K. Čiurlionis ir Maironis – dažniausiai sutinkamos asmenybės ir tarpukario tautininkų spaudoje⁴⁸. Valstybinės kultūrinės atminties

⁴² Ten pat, p. 144.

⁴³ MAČIULIS, Dangiras. *Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis. Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo*. Vilnius: LII, 2011, p. 133–138.

⁴⁴ MAČIULIS, Dangiras. „Kunigaikščių Lietuva“: apie istorinius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdinius lietuvių atminties kultūroje XIX a. gale – XX a. pirmoje pusėje. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2014, t. 18, p. 36.

⁴⁵ Stud. Petro Švėgzdos pranešimas vasario 16 d. proga. *LCVA*, f. 964, ap. 2, b. 1116, l. 10.

⁴⁶ KYMANTAITĖ, Sofija. Vincas Kudirka. *Viltis*, 1908 sausio 11, p. 1.

⁴⁷ MAČIULIS, Dangiras. Lietuvių kolektyvinę atmintį konstruojantis Vaižgantas. *Colloquia*, 2020, t. 44, p. 63.

⁴⁸ KRUTULYS, Titas. *Istoriniai pasakojimai Lietuvos periodinėje spaudoje lietuvių kalba 1904–1944 m.* 2023, p. 536–537.

įvaizdį dar sutvirtina kasmetis gana plačių istorinių refleksijų sulaukiantis vasario 16 d. minėjimas ir nepamirštami bandymai pateisinti ir pagrįsti gruodžio 17 d. valstybės perversmą.

Kiekybiškai apžvelgiant radiofonų istorines transliacijas nedera pamiršti ir dažniausiai aprašomų epochų klausimo, leidžiančio įvertinti bendresnį laiko tėkmės supratimą, galbūt atrasti ir tam tikrą kultūrinės atminties centrą – dažniausiai aktualizuojamą laikotarpį ar įvykį. Visuose analizuojamuose radiofonuose istorinės transliacijos dažniausiai perdavė artimiausią tuometei dabarčiai informaciją apie XX ir XIX a., o ankstesniems laikams buvo skiriama nuo 2 iki 27 proc. turinio (5 lentelė). Toks didelis svyravimas reikalauja pabrėžti, kad Vilniaus radijuje laikai iki XIX a. buvo beveik visiškai ignoruojami ir jiems skirtų transliacijų pavyko aptikti tik kelias, o kitose programose pavyko aptikti įrašų, priskirtinų visoms išskirtoms istorinėms epochoms.

5 lentelė

Chronologinis istorijos transliacijų pasiskirstymas (Lietuvos ir užsienio šalių)

	Lietuvos proistorė (iki XII a.)	Lietuvos viduramžiai (XIII–XV a.)	Abiejų Tautų Respublika (XVI–XVIII a.)	Lietuva XIX a.	Lietuva XX a.
Valstybės radiofonas	77	153	67	308	760
Klaipėdos radiofonas	3	15	8	38	117
Vilniaus radiofonas		3	8	30	58
Iš viso	80	171	83	376	935
Iš viso %	6 %	14 %	7 %	30 %	76 %
	Antika (iki V a.)	Viduramžiai (VI–XV a.)	Naujieji laikai (XVI–XVIII a.)	XIX a.	XX a. pr.
Valstybės radiofonas	85	39	65	414	486
Klaipėdos radiofonas	5	6	13	47	51
Vilniaus radiofonas		1	1	11	9
Iš viso	90	46	79	472	546
Iš viso %	10 %	5 %	9 %	52 %	60 %

Tarpukario periodinė spauda pasižymėjo labai panašiu susitelkimu į pačią naują ir dažniausiai dar radijo klausytojų išgyventą ar jų gyvenimo laikotarpiu įvykusią praeitį: kaip ir čia, ten dažniausiai nuo 60 proc. iki 70 proc. visų tekstų sudarydavo XX a. praeities vaizdavimas, panašiai pasiskirstydavo ir ankstesni laikotarpiai – Lietuvos proistorė siekdavo nuo 2 iki 6 proc., Lietuvos viduramžiai dėl laikotarpio sureikšminimo per kunigaikščius ir Vilniaus istoriją dažnai perkopdavo 10 proc. ribą, o Abiejų Tautų Respublikos laikai kaip pernelyg susiję su Lenkijos istorija buvo

kiek nuvertinami, tai atspindėjo ir apskritai šios epochos reprezentavimo dažnume (mažiau nei 10 proc. visų Lietuvai skirtų istorinių tekstų). Užsienio istorijos struktūra panaši, tik viduramžiai čia rečiausiai aktualizuojamas laikotarpis, o Naujesiems laikams skiriama šiek tiek daugiau dėmesio nei priešistorėi. Radiofonuose aptinkamos kiekybinės tendencijos sutampa su periodinės spaudos – tarpukario Valstybės ir Klaipėdos radiofonai artimiausi buvo tautininkų srovės spaudai⁴⁹. Vilniaus radiofono analizuojamas laikotarpis vos kiek ilgesnis nei pusė metų ir susieti jį su kuria nors pasaulėžiūra neužtenka duomenų.

Didžiausiu radiofonų savitumu galima laikyti XIX a. skirtų transliacijų skaičių, kuris ypač didelis atrodo užsienio istorijos atveju. Tai nesunku susieti su muzikos istorija, ypač operų ir baletų transliacijomis, muziką papildė ir kiti aktualūs reiškiniai, tarkime, radijuje ryškūs tautininkams aktualūs įvairių šalių tautinių atgimimų, prasi-dėjusių XIX a., pristatymas⁵⁰. Lietuvos XIX a. istorija tuo tarpu radiofonuose paprastai aktualizuota per Lietuvos išeivijos istorijos pristatymą bei tautinio atgimimo veikėjų ar spaudos draudimo laikotarpio problemų akcentavimą, sprendžiant pagal paskaitų pavadinimus, šios epochos vaizdavimas nebuvo labai įvairiapusis, nepavyko sutikti baudžiavai skirtų siužetų, vos kelios transliacijos buvo susijusios su Tado Kosciuškos ir 1831 m. sukilimu, tad ir šia prasme radiofonas dažniau atkartojo ir įtvirtino tautininkų Lietuvos XIX a. epochos kultūrinę atmintį.

Istorija radijo teatre ir muzikoje

Visuose 1926–1940 m. Lietuvos radiofonuose dominuojanti istorinio pobūdžio transliacijų dalis buvo paskaitos ir pranešimai (6 lentelė), jie buvo rengiami išimtinai radijui, o kartais dubliavo ir publicistikoje sutinkamus tekstus. Unikaliausiais ir kitose žiniasklaidos medijose nepakartotais istorijos raiškos tipais galima laikyti tiesiogines transliacijas, radijo teatrą, operų ir baletų transliacijas bei iš dalies literatūros kūrinių transliacijas. Šie specifinių istorinių transliacijų tipai sudarė gana didelę turinio dalį Valstybės radiofone, šiek tiek mažesnę – Klaipėdos atveju ir santykinai mažą Vilniaus radiofone.

Istorinio pobūdžio tiesioginių transliacijų ir literatūros kūrinių analizė reikalauja detalesnio kokybinio tyrimo ir išsamesnio konteksto aptarimo, čia lakoniškai bus apžvelgtos tik istorinio pobūdžio muzikos (operos ir baletų) ir teatro kūrinių tendencijos, kurios jau sulaukė tam tikrų tyrimų istoriografijoje.

⁴⁹ Ten pat, p. 541–544.

⁵⁰ 1936 m. Matijošaitytės paskaita. Tautinis ukrainų judėjimas. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 1372.

6 lentelė

Istorinių transliacijų tipas radiofonuose

	Paskaitos ir pranešimai	Tiesioginės transliacijos	Operų, baletų ir muzikos kūrinių transliacijos	Teatras	Literatūros kūrinių skaitymai
Valstybės radiofonas	1 480	76	156	28	43
Klaipėdos radiofonas	167	16	17	4	1
Vilniaus radiofonas	65	2	6	1	3
Iš viso	1 712	94	179	33	47

B. Avižienė, analizavusi radijo teatro tarpukariu specifiką, pastebėjo, kad šiuo metu galima išskirti du radijo vaidinimų tipus: „didžiuosius (ilguosius, rimtuosius) ir mažuosius (trumpuosius, paprastai komiškus) radijo vaidinimus“⁵¹. Jei vadinamieji mažieji paprastai buvo sutelkti į tuometes aktualijas, komedijos, farso elementus ir vengė liesti istorijos temas, tai tarp ilgujų autorė aptinka išimtinai istorijos įvykiams paminėti skirtus kūrinius – Liudo Giros *Beauštanti aušrelė*, skirta J. Basanavičiui pagerbti, Vytauto Bičiūno *Erškėčiai ir Laisvė*, skirta Vasario 16-osios progai, Aleksandro Merkelio *Rusiškai nesimelsim* apie Mintaujos gimnaziją XIX a. pab., taip pat Maironio istorinės draminės trilogijos paskutinė dalis *Didysis Vytautas – karalius* bei Balio Sruogos Lietuvos kunigaikščių biografijas interpretuojančios pjesės *Milžino paunksmė*, *Algirdas Izborse*, *Gedimino Sapnas*⁵². Išskirtinio dėmesio reikalauja Juozo Gučiaus radijui skirti vadinimai, kurių dauguma buvo istorinio pobūdžio: Vytauto Didžiojo mirčiai paminėti skirta drama *Prie Žalgirio*, Lenkijos įvykdytą Vilniaus prisijungimą primenanti *Kovos dėl Vilniaus atgarsiai*, tautiniam judėjimui skirta *Kraštui atbundant*, Klaipėdos prisijungimui paminėti dedikuota *Jūra* ir Vaižganto biografiją atskleidžianti *Vaižganto motina*. Nors kai kurios iš šių pjesių buvo transliuojamos po kelis kartus, šiame tyrime daugiausia sutinkami 4 transliacijų pakartojimai. Visi šie pavadinimai liudija, kad dažniausios Kauno radijo teatro istorinės temos papildė, o ne keitė vyravusį kultūrinės atminties vaizdinį, kuriame Lietuvos kunigaikščiai, lietuvių kova už tautinį atgimimą ir sėkmingas valstybės sukūrimas bei istorinės sostinės praradimas buvo esminės istorinės temos.

Čia išskirtos dramos rodo vyravusį, o ne visuminį radijo teatro vaizdą. Šalia lietuviškų būta bandymų statyti ir užsienio šalių istoriją referuojančias dramatas: Oskaro Milašiaus savita Don Žuano interpretacija naujųjų laikų Ispanijoje *Migelis Manjara*, A. Strindbergo tragikomedijos *Kreditoriai* inscenizacija, A. Čechovo komedija *Meška*, M. Gorkio *Moteris – Motina* ir teatro kūriniu paversti (A. Smetonos versti) Platono dialogai, arba vaikams skirtoje laidoje *Vaikų kampelis* radijo vaidinimu paverstos

⁵¹ AVIŽIENĖ, Birutė. *Lietuvos tarpukario radijo teatras*. 2022, p. 25–26.

⁵² BABILIŪTĖ, Janina. Radijo teatras Lietuvoje. *vle.lt* [žiūrėta 2024 04 16]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/radijo-teatras-lietuvoje/>

Dėdės Tomo trobelės ištraukos. Tai liudija ir ne tokį ideologizuotą užmojų supažindinti su įvairių epochų ir Europos bei JAV svarbesniais kūriniais. Nors čia aprašytos radijo teatro dramos labiausiai pastebimos Valstybės radiofone, dalis jų buvo pertransliuojamos ir Klaipėdos bei Vilniaus radiofonuose.

Operų ir baletų transliacijos, paprastai palydėtos kūrinio pristatymu, aptariamam laikotarpiu kito mažiau. Ši tą liudija ir tai, kad Giuseppe Verdi opera *Traviata* tradiciškai užbaigdavusi metus tarpukario Valstybės radiofone, sutinkama ir 1940-ųjų pabaigoje sovietiniame radijuje⁵³. Apskritai radiofonuose dominavo XIX a. romantizmą išaukštinantis operos ir baletų kanonas su programiniais italų G. Verdi, Giacomo Puccini, Amilcare Ponchielli, Pietro Mascagni, Umberto Giordano, Gaetano Donizetti, Ermanno Wolf-Ferrari, prancūzų Charles Gounod, Georges Bizet, Jacques Offenbach, Fromental Halévy, Jules Massenet, Camille Saint-Saëns, Léo Delibes, Robert Planquette, Ambroise Thomas, rusų Piotro Čaikovskio, Modesto Musorgskio, Artūro Rubinšteino, Nikolajaus Rimskio-Korsakovo, Aleksandro Borodino, vokiečių Richard Wagner, Friedrich von Flotow, Eugen d'Albert, austro Johann Strauss, čekų Bedřich Smetanos kūriniais. Išskirtinai daug kartų radiofonuose transliuoti tokie kūriniai kaip G. Verdi *Traviata* (14 kartų) *Aida* (11 kartų), *Rigoletas* (8 kartai), Ch. Gounod *Faustas* (10 kartų), G. Bizet *Karmen* (9 kartus), P. Čaikovskio *Pikų dama* (8 kartus). Kultūrinės atminties požiūriu, operų libretai nukeldavo į fantastinį senovės Egiptą (*Aida*), ankstyvųjų viduramžių Brabantą (*Lohengrinas*), XII a. Naugardo-Severskio kunigaikštystę (*Kunigaikštis Igoris*), XVIII ir XIX a. pr. Seviliją (*Sevilijos kirpėjas* ir *Karmen*) ar XIX a. čekų kaimą (*Parduotoji nuotaka*), tačiau visi jie kūrė bendrą XIX a. kaip negincijamą muzikos aukso amžiaus įvaizdį, šis tarpukario radijuje buvo sujungiamas su nacionalizmu, taip muzika išreiškėdavo tautos dvasią ir kompozitorių paversdavo „ne tik grožio, džiaugsmo ir laimės kūrėju, bet ir tautos genijumi“⁵⁴.

Išimtimi galima laikyti tik kelis kartus transliuotą XVIII a. Wolfgang Amadeus Mozart *Don Žuaną*, XX a. lietuvių istorinio pobūdžio operas, sutinkamas ir radijuje: Jurgio Karnavičiaus *Gražiną*, pastatytą pagal to paties pavadinimo A. Mickevičiaus istorinę poemą, *Radvilą Perkūną* apie Mikalojų Radvilą Juodąjį ir jo sūnų Jonušą, taip pat alegorinį, pasakomis, mitologija ir folkloro elementais apipintą Antano Račiūno kūrinį *Trys talismanai* bei Miko Petrausko pasakos motyvais paremtą *Eglė – Žalčių karalienė*. Jei W. A. Mozarto atveju galima kalbėti apie muzikantą pranokusį savo laiką ir libretą, dar nepatenkantį į nacionalizmo istoriją (kompozitorius iš Zalcburgo, libretas italų kalba, veiksmas vyksta Ispanijoje), naujas lietuviškas repertuaras, kaip pastebėjo Beata Baublinskienė, byloja apie norą pasivyti kaimynines šalis, sukuriant lietuvišką *grand operą*, kuri, pageidautina, būtų „apeliuojanti į didvyrišką Lietuvos praeitį“⁵⁵. Nors tik *Gražina* iš išvardytų kūrinų sulaukė didesnio dėmesio ir

⁵³ Valstybės teatras. *Tiesa*, 1940 gruodžio 29, p. 7.

⁵⁴ 1934 m. V. Žadeikos paskaita apie kompozitorių B. Smetaną. *LCVA*, f. 964, ap. 2, b. 299, l. 5.

⁵⁵ BAUBLINSKIENĖ, Beata. Valstybės opera ir nacionaliniai veikalai: tarp visuomenės lūkesčių, teatro politikos ir kritikos atgarsių. *Ars et praxis*, 2020, t. 8, p. 65.

pripažinimo (šio tyrimo imtyje aptikta 6 kartus, kiti tik po 1–2 kartus), įdomu, kad tautiniam kūrinui sukurti buvo bandoma pasitelkti ne tik LDK viduramžius, bet ir pasakas, folklorą bei XVI a. Lietuvos didikų biografijas.

Tarpukario radiofonas – tautininkų ruporas?

Norint įvertinti kiekybinio tyrimo rezultatus, dera aptarti ir tautininkų ideologijos įtakos radijo programoms klausimą. Jau istoriografijoje pastebėtas radiofono lietuviško tautiškumo propagandos dėmuo itin artimas tautininkams: „Radijo paskaitose jau ne vien rašytojų kurta literatūra, bet ir visuomeninė, politinė veikla, galų gale ir jų asmenybės imtos traktuoti kaip tautos dvasios pasireiškimas, įsikūnijantis į tautos vedlius.“⁵⁶

Detaliai tarpukario Lietuvos tautininkų ideologiją nagrinėjęs Justinas Dementavičius teigė, kad šią ideologiją labiausiai formavo prezidentas A. Smetona ir jo bendražygis, teoretikas Izidorius Tamošaitis, o centrine ideologijos mintimi dera laikyti: „Valdžia, kylanti iš tautos, įkūnijama tautos ir veikianti dėl tautos.“⁵⁷ Šis apibūdinimas autoriaus išskleidžiamas į: valstybė suvokiama kaip logiškas aukščiausias tautos išsivystymo laipsnis ir privalo išreikšti tautos valią; tauta yra istorinis subjektas ir formuojasi, plečiasi per tautinės kultūros kūrimą, kurį privalo užtikrinti autoritarinė tautinė valstybė; tautinę valstybę veda ryškus lyderis, išreiškiantis tautos valią⁵⁸. Šia prasme tautininkų ideologijos šerdyje yra tautos, sunkiai atskiriamos nuo valstybingumo, istorija, kurioje ypatingas dėmesys tenka išskirtinėms asmenybėms, dažniausiai politiniams lyderiams, o valstybės ir tautos tikslu tampa tautinės kultūros sukūrimas. Iš A. Smetonos programinių tekstų taip pat galima pastebėti kitus kelis su istorija susijusius aspektus. Tai: 1) išskirtinis dėmesys Vytautui Didžiajam kaip stipriam politikui ir apskritai palankus požiūris į Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės laikų kunigaikščius; 2) išskirtinis dėmesys Vilniui kaip Lietuvos istorinei sostinei, rūpinimasis miesto gyventojais ir jo lietuviškumo akcentavimas; 3) Lietuvos etninių teritorijų sureikšminimas ir skatinimas geriau jas pažinti per istoriją, akcentuojant bendrystę su draugiškomis kaimyninėmis tautomis: latviais, estais, suomiais, baltarusiais, ukrainiečiais ir kt.⁵⁹

⁵⁶ AVIŽIENĖ, Birutė. *Literatūra ir jos kūrėjai Lietuvos radijo programoje*. 2021, p. 127.

⁵⁷ DEMENTAVIČIUS, Justinas. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius: LII, 2015, p. 195.

⁵⁸ Ten pat, p. 196. Šias mintis taip pat galima aptikti Izidoriaus Tamošaičio straipsniuose, žr.: TAMOŠAITIS, Izidorius. *Rinktiniai filosofiniai raštai*. Vilnius: LKTI, 2010, p. 202–211, 349–358, 377–388.

⁵⁹ Kai kurie iš šių aspektų atsispindi programinėje ir dažniausiai sutinkamoje A. Smetonos kalboje – SMETONA, Antanas. *Lietuvių tauta ir jos paskirtis*. *Lietuvos žinios*, 1936 kovo 27. Šios idėjos taip pat atsispindi: SMETONA, Antanas. *Tautų kova Didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje*. *Viltis*, 1910 kovo 19; SMETONA, Antanas. *Horodliaus sukaktuvės*. *Viltis*, 1913 spalio 2; SMETONA, Antanas. *Du paveikslai*. *Viltis*, 1910 liepos 7.

Šiais aspektais galima įvertinti ir tyrime pristatomus kiekybinio tyrimo rezultatus. Kaip parodyta ryškių istorinių įvykių ir asmenybių transliacijų ketvirtoje lentelėje, Valstybės radiofonas tikrai pasižymėjo gana dideliu dėmesiu Vytautui Didžiajam ir kai kuriems kitiems kunigaikščiams, o Vilniaus vadavimo kampanija buvo ryškiausia tema, sutinkama visame tarpukario radiofone⁶⁰. Prie tautininkams būdingo heroizavimo ir autoriteto paieškų, žinoma, prisidėjo ir santykinai dažnos Maironio, Juozo Tumo-Vaižganto ir Vinco Kudirkos biografijos bei itin plačiai radijuje švęstas ir daugybės paskaitų bei pagyrų sulaukęs A. Smetonos jubiliejus. Derėtų nepamiršti ir itin ryškios Lietuvos regioninės istorijos temos, sutinkamos visuose analizuojamuose radiofonuose. Iš tautininkų ideologijos atėjęs imperatyvas – „žmogus turi būti išugdytas tvirto įsipareigojimo valstybei, vardan jos veikti ir siekti bendrojo gėrio“⁶¹ – skatino ugdyti visuomenę per valstybės teritorijos pažinimą, taip formuojant bendrą lietuvių tapatybę; tai radijuje sutinkama net dažniau nei periodinėje spaudoje. Atkreiptinas dėmesys ir į santykinai dažnai radiofone skleistą informaciją apie lietuvių teritorinių kaimynų praeitį. Štai net 92 transliacijos apie Vokietiją, 69 – apie Sovietų Sąjungą, 32 – apie Lenkiją ir lenkus, 28 – apie latvius ir Latviją, o 24 – apie estus ir Estiją. Kiekybiniu požiūriu radiofono duomenis galima palyginti su tautininkų periodinės spaudos. Čia matyti daugmaž panašus aprašomų istorinių epochų pasiskirstymas ir beveik identiškas Lietuvos ir užsienio šalių istorinės tematikos transliacijų bei straipsnių pasiskirstymas Valstybės radiofone ir *Lietuvos aide* (60 proc. prieš 41 proc. *Lietuvos aide* ir 58 proc. prieš 45 proc. Valstybės radiofone)⁶².

Nepaisant to, vadinti visus ar kai kuriuos analizuojamus radiofonus tautininkų ideologijos ruporais nėra tinkamas požiūris. Nors prezidentas A. Smetona aktyviai naudojosi radiju nuo pat karinio perversmo, 1926 m. gruodžio 18 d. jau buvo galima išgirsti būsimą jo atsisaukimo apie valstybės ateitį tekstą⁶³, o paties prezidento balsas per radiją jau tikrai transliuotas 1927 m. vasario 21 d.⁶⁴, tarp itin gausios bibliografijos ir pasisakymu įvairiausiomis temomis jo tekstų apie radiją visai nepasitaikė, o kalbėdamas apie žiniasklaidą jis neišskyrė radijo, šios medijos atskirai neaprašė ir Izidorius Tamošaitis. Kiekybiniu požiūriu matyti ir nemažai skirtumų, lyginant radiofonus su periodine spauda. Istorinių temų atžvilgiu visuose radiofonuose dominuoja socialinė ir ekonomikos istorija, o centrinė tautininkams politinė valstybės istorija niekada nėra dažniausia tema. Daug didesnis dėmesys nei tautininkų spaudoje čia teikiamas kultūros, meno, muzikos istorijai, ženkliai mažiau – asmenybių biografijai. Sutinkamos tokios tautininkams nebūdingos temos kaip gamtos istorija, geografinė ir

⁶⁰ ŠTIKELIS, Stasys. *Eterio šviesa: nepriklausomos Lietuvos radijas 1919–1940 m.* 2001, p. 252–264.

⁶¹ DEMENTAVIČIUS, Justinas. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija.* Vilnius: LII, 2015, p. 196.

⁶² KRUTULYS, Titas. *Istoriniai pasakojimai Lietuvos periodinėje spaudoje lietuvių kalba 1904–1944 m.* 2023, p. 529–530.

⁶³ ŠTIKELIS, Stasys. *Eterio šviesa: nepriklausomos Lietuvos radijas 1919–1940 m.* 2001, p. 244.

⁶⁴ Radio programa. *Lietuva*, 1927 vasario 21, p. 7.

regionų istorija, neįprastai daug technologijos ir mokslo istorijos atvejų. Kalbant apie užsienio šalis, nepaisant pastebėto dėmesio kaimynams, radiofonuose dominuoja Italijos ir Romos istorija, itin ryškūs Prancūzijos, JAV ir kitų Amerikos žemyno valstybių istorijos vaizdiniai, dėl minėtų kelionių aprašymams skirtų paskaitų ryškus ir Azijos žemyno šalių istorijos dėmuo. Visa tai prieštarauja siauram, tik į Lietuvą sutelktam tautininkų istoriniam pasakojimui.

Kad į radiofoną derėtų žiūrėti kaip į tautininkų stipriai paveiktą, bet, nepaisant to, unikalią kultūrinę atmintį formavusią mediją, byloja ir radijo programos sudarymo specifika. Gausu išlikusių tokių įvairių pasaulėžiūrinių krypčių organizacijų (Šaulių sąjunga, Lietuvos skautai, Lietuvos moterų sąjunga, žydų draugija „Agudas Israel“, Ekonominių studijų draugija, Draugija užsienio lietuviams remti, Lietuvių ukrainiečių draugija, Lietuvos kamuolio žaidimų sąjunga ir kt.)⁶⁵ ir paskirų asmenybių (Paulius Slavėnas, Petras Ruseckas, Valentinas Gustainis ir kt.)⁶⁶ kreipimusi į radiofono vadovybę su siūlymais skaityti paskaitas savo pateiktomis temomis, dauguma jų buvo priimtos. Šios asmenybės ir organizacijos pasižymėjo skirtingais interesais, dauguma jų nebuvo susijusios su tautininkais ar valstybine pozicija, todėl prasmingiau matyti radiją kaip valdžios kontroliuotą ir cenzūruotą, bet tam tikrą skirtingų požiūrių į praeitį susidūrimo lauką.

Išvados

1926–1940 m. laikotarpiu Lietuvoje veikė 3 skirtingi radiofonai, transliavę daugiausia lietuvių kalba. Įtakingiausias, ilgiausios trukmės transliacijomis pasižymėjo Valstybės radiofonas, 4-ajame dešimtmetyje atsirado, bet trumpai gyvavo Klaipėdos ir Vilniaus radiofonai, kurių didesnės dalys programų sutapo su Valstybės radiofonu. Radiofonuose buvo gana daug su praeitimi susijusių radijo transliacijų – Valstybės ir Vilniaus radiofonuose jų buvo galima sutikti maždaug 1,3 per dieną, o Klaipėdos radiofone perpus mažiau – 0,6 per dieną. Kultūrinės atminties požiūriu tarpukario radijas daugiausia formavo klausytojų požiūrį į netolimą XIX–XX a. ir dažniau Lietuvos, o ne užsienio šalių praeitį. Skirtingai nei Lietuvos tarpukario periodinėje spaudoje, kur kultūrinės atminties lauke dominavo politinė istorija ir ryškių asmenybių biografijos, radijuje daugiausia dėmesio buvo skiriama socialinei, ekonominei ir kultūros, meno istorijai.

Nepaisant priklausomybės nuo Valstybės radiofono, Klaipėdos ir Vilniaus stotys pasižymėjo unikaliais požiūriais į praeitį: abi jos buvo artimos regioninėms radijo stotims ir koncentravosi į netolimą Lietuvos etnografinių regionų ir miestų istoriją, juose beveik nieko nebuvo galima sužinoti apie Lietuvos viduramžius ir kunigaikščius,

⁶⁵ 1937 m. Įstaigų, organizacijų ir asmenų pasiūlytos radijo programos. LCVA, f. 964, ap. 1, b. 289.

⁶⁶ 1927–1928 m. Įstaigų, organizacijų ir asmenų pasiūlytos radijo programos. LCVA, f. 964, ap. 1, b. 8.

tačiau intensyviau nei Kaune puoselėta kultūrinė ir religinė tapatybės, išryškinti tautų tarpusavio santykiai.

Lietuvos radiofonuose būta tik radijui būdingų kultūrinės atminties raiškos būdų – tai Lietuvos tautosakos pristatymas su archyvine garsine medžiaga, tiesioginės transliacijos, skirtos paminėti istorinius įvykius ar asmenybes, radijo teatrą bei operų ir baletų transliacijas su jų pristatymais. Šie būdai nekūrė homogeniškos kultūrinės atminties, bet formavo tam tikrus klausytojų požiūrius į Lietuvos ir užsienio istorijos pasakojimo fragmentus. Tautosakos pristatymai klausytojams stengėsi prijaukinti įvairius etnografinius Lietuvos regionus ir išryškinti XIX–XX a. lietuvių kaimo praeitį. Radijo teatras Lietuvos istorijos atveju susitelkė ties LDK kunigaikščių ir XIX a. lietuvių tautinio atgimimo istorija ir dažnai kūrė herojų vaidinius. Operos ir baletų transliacijos beveik visos formavo XIX a. kaip operos ir apskritai aukštosios kultūros kanono įvaizdį. Tiesioginės transliacijos papildė Lietuvos žiniasklaidos kurtą istorinių minėjimų pasakojimą, paversdamos jį artimesniu eiliniam klausytojui iš kaimo.

Tarpukario radiofonų sąsajos su tautininkų ideologija pastebėtos beveik visų radiją analizavusių autorių. Šiame tyrime akcentuotas radiofone sutinkamų istorinių temų, dažnai aktualizuotų užsienio šalių ir istorinių asmenybių panašumas į tautininkų periodinėje spaudoje sutinkamas kultūrinės atminties tendencijas. Su tautininkų ideologija susijusios, dažnai radiofonuose aptinkamos temos – Vilniaus istorija, Lietuvos etnografinių regionų istorija, Vytauto Didžiojo ir Antano Smetonos biografijos. Nepaisant to, tautininkų lyderiai nerodė išskirtinio susidomėjimo radiofonu, bendriausios kiekybinės tendencijos byloja ir apie nukrypimus nuo tautininkų ideologijos principų, o sudarant radijo programą aktyviai dalyvavo įvairių pasaulėžiūrų organizacijos ir paskiri asmenys, todėl kalbėti apie tik „iš viršaus“ nuleistą radijo tinklę nedera. Radijo programos ir politinės ideologijos ryšiai kultūrinės atminties požiūriu nebuvo vienprasmiški ir negalima radiofonų laikyti tik tautininkų propagandos sklaidos kanalu.

Šaltiniai

1. 1927-04-25–1927-04-30 Kauno radijo stoties programa. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 964, ap. 2, b. 1134.
2. 1933–1939 m. Radiofono programos statistiniai daviniai. LCVA, f. 964, ap. 1, b. 153.
3. 1933 05 09 Antano Sutkaus laiškas Ministrui Pirmininkui. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1321.
4. 1934 m. V. Žadeikos paskaita apie kompozitorių B. Smetaną. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 299.
5. 1936 m. Matijošaitytės paskaita. Tautinis ukrainių judėjimas. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 1372.
6. 1938 m. I pusmetis. Kauno Radijo žurnalas. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 626.
7. 1940 06–07 Valstybės radiofono programa. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 766.
8. JURSKIS, Alfonsas. Mūsų galingoji radio stotis. *Lietuva*, 1926-07-26, p. 2.

9. KYMANTAITĖ, Sofija. Vincas Kudirka. *Viltis*, 1908 sausio 11, p. 1.
10. PAKURŠIS, E. Klaipėdos radiofono belaukiant. *Pašto pasaulis*, 1935, Nr. 11, p. 199–200.
11. Radio programa. *Lietuva*, 1927 vasario 21, p. 7.
12. Radio. *Lietuva*, 1926 lapkričio 22, p. 7; 1927 gruodžio 7, p. 7.
13. RUDSEVIČIUS, Bronis M. *Patagonija. Paskaitos tekstas trejose dalyse*. Žr.: LCVA, f. 964, ap. 2, b. 188.
14. SMETONA, Antanas, Horodliaus sukaktuvės. *Viltis*, 1913 spalio 2.
15. SMETONA, Antanas. Du paveikslu. *Viltis*, 1910 liepos 7.
16. SMETONA, Antanas. Lietuvių tauta ir jos paskirtis. *Lietuvos žinios*, 1936 kovo 27.
17. SMETONA, Antanas. Tautų kova Didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje. *Viltis*, 1910 kovo 19.
18. Stud. Petro Švėgždos pranešimas vasario 16 d. proga. LCVA, f. 964, ap. 2, b. 1116.
19. TAMOŠAITIS, Izidorius. *Rinktiniai filosofiniai raštai*. Vilnius: LKTI, 2010, 400 p.
20. Valstybės teatras. *Tiesa*, 1940 gruodžio 29, p. 7.

Literatūra

1. ALEKNONIS, Gintaras. *Lietuvos radijas: Viena diena ir 80 metų*. Vilnius: Vaga, 2006.
2. ASSMAN, Jan. Communicative and Cultural Memory. *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. New York: Walter de Gruyter, 2008, p. 109–118.
3. AVIŽIENĖ, Birutė. Lietuvos tarpukario radijo teatras. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2022, Nr. 4, p. 21–29.
4. AVIŽIENĖ, Birutė. Literatūra ir jos kūrėjai Lietuvos radijo programoje. *Colloquia*, 2021, t. 46, p. 111–134.
5. BABILIŪTĖ, Janina. Radijo teatras Lietuvoje. *vle.lt* [žiūrėta 2024 04 16]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/radijo-teatras-lietuvoje/>
6. BAUBLINSKIENĖ, Beata. Valstybės opera ir nacionaliniai veikalai: tarp visuomenės lūkesčių, teatro politikos ir kritikos atgarsių. *Ars et praxis*, 2020, t. 8, p. 47–67.
7. CRISELL, Andrew. *Understanding radio*. New York: Routledge. 1994, 260 p.
8. DEMENTAVIČIUS, Justinas. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius: LII, 2015, 352 p.
9. GAIGALAITĖ, Aldona. Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940). *Istorija*, 2009, t. 75, Nr. 3, p. 40–51.
10. GIEDA, Aurelijus. Maironio istoriko fenomenas. *Maironio balsai: kūryba, veikla, atmintis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 376–409.
11. GIEDA, Aurelijus. *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, 640 p.
12. JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė. Istorijos prieglobstyje: apie retrospektyvizmą Antrojo pasaulinio karo metų Lietuvos dailėje. *Dailės istorijos studijos 6: Vaizdo kontrolė*, 2014, p. 170–199.
13. KANČAS, Raimondas. Klaipėdos radiofonas Lietuvos radijo istorijos kontekste. *Res humanitariae*, 2007, t. 1, p. 57–74.
14. KRIVINSKIENĖ, Virginija. Lietuvos radijo istorijos bruožai. *Žurnalisto žinynas. Antroji knyga*. Vilnius, Vilius, 1996, p. 194–215.

15. KRUTULYS, Titas. *Istoriniai pasakojimai Lietuvos periodinėje spaudoje lietuvių kalba 1904–1944 m.* Daktaro disertacija. Vilnius: VU, 2023, 600 p.
16. LASINSKAS, Povilas. *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais.* Vilnius: Vaga, 2004, 324 p.
17. *Lietuvos radijas, 1926–2016.* Parengė Laura Blynaitė, Vilija Kneitienė, Eglė Pacevičienė, Ona Pečiulienė, Irena Stankevičienė, Gintarė Viselgienė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016, 544 p.
18. MAČIULIS, Dangiras. Kunigaikščių Lietuva: apie istorinius Lietuvos Didžiosios Kuni-gaikštystės vaizdinius lietuvių atminties kultūroje XIX a. gale – XX a. pirmoje pusėje. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2014, t. 18, p. 23–39.
19. MAČIULIS, Dangiras. Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje. *Inter-studia humanitatis*, 2009, Nr. 9, p. 119–138.
20. MAČIULIS, Dangiras. Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis. *Nuo Ba-sanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo.* Vilnius: LII, 2011, p. 133–138.
21. MAČIULIS, Dangiras. Lietuvių kolektyvinę atmintį konstruojantis Vaižgantas. *Colloquia*, 2020, t. 44, p. 47–64.
22. PETRIKAITĖ, Jūratė. Vilniaus radiofono kultūrinės laidos (1941–1944). *Vilniaus kultūri-nis gyvenimas: tautų polilogas 1900–1945.* Vilnius: LLTI, 2012, p. 248–253.
23. PETRIKAITĖ, Jūratė. Zenono Slaviūno ir Jono Balio radijo paskaitos apie tautosaką. *Bū-das*, 2019, Nr. 3, p. 38–48.
24. Radijo auditorijai tirti Lietuvoje pradėtas naudoti naujas pažangus metodus. *knantar.lt*, 2017-06-26 [žiūrėta 2024 04 16]. Prieiga per internetą: <https://www.kantar.lt/lt/news/radijo-auditorijai-tirti-lietuvoje-pradetas-naudoti-naujas-pazangus-metodus/>
25. RIMANTAS, Juozas. *Radijo problema Lietuvoje: organizacija ir uždaviniai.* Kaunas: Spau-dos fondas, 1940, 146 p.
26. SAFRONOVAS, Vasilijus; MAČIULIS, Dangiras; KILINSKAS, Kęstutis. *Išgyventoji istorija Lietuvoje tarpukariu: vaidmenys, patirtys, vadovėliniai pasakojimai ir atminimo politika.* Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2022, 359 p.
27. SELENIS, Valdas. *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1940 metais.* Daktaro disertacija. Kaunas: VDU, 2008, 154 p.
28. STREIKUS, Arūnas. Istorinės atminties sovietizavimo ypatybės Lietuvoje. *Naujasis Ži-dinys-Aidai*, 2005, Nr. 9, p. 370–373.
29. ŠTIKELIS, Stasys. *Eterio šviesa: nepriklausomos Lietuvos radijas 1919–1940 m.* Kaunas: Varpas, 2001, 392 p.

Cultural Memory in Lithuanian Radio in 1926–1940 from a Quantitative Point of View

Dr. Titas Krutulys

Klaipėda University, The Institute of Baltic Region History and Archaeology, H. Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lithuania
E-mail: laukiniskarvelis@gmail.com

Summary

There has been no prior analysis of the representations of history in Lithuanian radio. This article aims to conduct a quantitative investigation into the historical character of broadcasts on Lithuanian radio during the period from 1926 to 1940. The study examines to what extent the radio focused on history, the nature of that history, the most characteristic and unique historical themes and periods, and the relationship between radio broadcasts, statistics on historical publications in Lithuanian media, and ideology of the Lithuanian nationalists. During the period from 1926 to 1940, there were three different radio stations in Lithuania, broadcasting mainly in Lithuanian. The most influential and longest-lasting broadcasts were made by the State Radio in Kaunas. In the 1930s, Klaipėda Radio and Vilnius Radio stations also began operations but were short-lived and most of their programmes overlapped with those of the State Radio. In terms of cultural memory, interwar radio mainly shaped listeners' attitudes towards the recent past, focusing on the 19th and 20th centuries, and more frequently highlighted Lithuania's history than that of foreign countries. Unlike the Lithuanian interwar periodical press, where political history and biographies of prominent personalities dominated the field of cultural memory, radio focused on social, economic, cultural, and art history. Despite their dependence on the State Radio, both Klaipėda and Vilnius Radio stations had unique approaches to the past: they functioned as regional radio stations and concentrated on Lithuania's recent regional history. The links between interwar radio and nationalist ideology were twofold: there were similarities in historical themes and a shared focus on common historical personalities. However, interwar radio cannot simply be characterized as a channel for the dissemination of nationalist propaganda.

Gauta / Received 2024 04 17
Priimta / Accepted 2024 12 10